

“*Dîvânu Lugâti’t-Türk*”ün Yeniden Doğumu

Tuncer Gülensoy*

On birinci yüzyılın birinci yarısında Kâşgar’da, dede adı **Muhammed**, babası Issıg Köl yakınındaki Barsgan şehrinden **Huseyn** olan bir erkek çocuk dünyaya gelmişti. Çocuğun adını “**Mahmûd**” koydular. Mahmûd büyüyüp ilim irfan sahibi olunca ona tam künyesiyle “**Mahmûd bin Hüseyin bin Muhammed**” dediler ve doğduğu şehrin adını da ekleyerek “**Mahmûd Kâşgarî**”, ya da Türkçesiyle “**Kâşgarlı Mahmûd**” diye andılar.

Kâşgarlı Mahmud Arapçayı, *Oğuz, Kıpçak, Çiğil, Argu, Yağma, Kençek, Uygur, Karluk, Tohsı, Barsgan, Yabaku, Yemek, Uç, Suvar, Türkmen, Bulgar, Çömül, Halaç, Hotan, Kay, Tatar* gibi Orta Asya Türk lehçeleri ile *Töpüt, Balasagun, Kâşgar, Basmil, Karluk Türkmeni, Ugrak, Soğdak, Köçe, Sayram, Otluk* gibi şehir ağızlarını da biliyordu. Türkçe ve Arapçayı kelime hazinesi, grameri ve dillerin yapısı bakımından karşılaştıracak derecede güçlü bir dil bilgini idi.

Çok iyi, dikkatli, karşılaştırmacı (mukayeseci) bir araştırıcı ve derleyici olduğu için Türk dünyasının “*ata sözleri*” ile “*etnografya*” malzemelerini, şiiirleri, hikmetli sözleri, aruzla yazılmış parçaları da derliyordu. Bu sayede eski Türklerin *mersiye, destan, av şarkıları, aşk ve şarap şiiirleri* de bir araya getirilebildi. Bu uzun çalışmalarının sonucunda **Türkçenin “ilk ansiklopedik sözlüğü”**nü ortaya koydu.

Bu ansiklopedik sözlükte yok yoktu: *Türk boy teşkilât ve düzeni; Türk boylarının adları; oturdukları yerler; dil özellikleri, Oğuzların alt boy ve damgaları; Türk inaniş ve efsaneleri, yaşıyış tarzları, yeme içme, oturup kalkma, kılık kıyafet, âdet, gelenek-görenek, davranış özellikleri; XI. yüzyıldaki halk hekimliğı, teşhis ve “sağaltma” (tedavi) yöntemleri...*

Türk coğrafyası; bu coğrafyadaki şehir, köy, dağ, geçit, çay/nehir/ırmak gibi akarsu; Orta Asya’da o zamanlar hâlâ çevresine hayat veren göller ve deryâlar onun bu ansiklopedisinde yer almıştır. O Türk coğrafyasını gezerken Türk halklarının *toponimik, etnonimik ve antroponimik* durumlarını da belirterek XXI. yüzyıl bilim adamlarına pek önemli bilgiler aktarmıştır. Kâşgarlı çizdiği **dünya haritası** ile aynı zamanda çizimi çok güçlü bir harita mühendisi, haritaya

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, t.gulensoy@gmail.com

yerleştirdiği yer adlarının isabeti ile de “Türk onomastiğinin babası” sıfatlarını da kazanmıştır.

Kâşgarlı Mahmud’un hayatından ve onun ölümsüz büyük eserinden çok çok kısa bir kesimi sizlere nakletmek istedim. Çünkü bu eseri ele alıp, rahmetli Prof. Dr. **Ziyat Akkoyunlu** ile yeniden Türkçeye tercüme eden, kelime kelime irdeleyen, sorgulayan ve inceleyen, her sayfanın altına karşılaştırmalı dip notları koyarak okuyucuya her türlü kolaylığı sağlayan Prof. Dr. **Ahmet Bican Ercilasun**’un bu büyük ve ölümsüz eserini sizlere sunamazdım.

Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun ile Prof. Dr. Ziyat Akkoyunlu’nun imzalarını taşıyan 105 + 995 (toplam 1120) sayfalık bu dev eser birinci hamur ince kâğıda basıldığı için tek cilt olmuş. Karton kapak yeşil cilt bezi ile ciltlenmiş, kitap adı ile yazar adları ve diğer bilgiler sarı yıldız mürekkep ile basılmış.

Kitabın “İçindekiler” bölümü çok zengin: **Söz Başı** (s.VII). Bu bölüm Türkoloji alt yapısı olmayan meraklı için olduğu kadar Türkologlara da hitap ediyor. “**Teşekkür**” (s. xı) bölümünde on sekiz bilim adamı ve genç araştırmacının adı dikkat çekiyor. Fakat, dostum Ercilasun “*Gazi Edebiyat Fakültesi TDE Perşembe Seminerleri*”nde katkıda bulunan katılımcılara da teşekkür etseydi pek sık olurdu.

Eserin içindekiler şöyle devam ediyor: Yazı ve Harf Çevrimi Hakkında (s.xıı); İzlenen Yol (s.xv); GİRİŞ : 1. Eser (s.xvıı); 1.1. Eser Hakkında Genel Bilgi (s.xvıı), 1.2. Eserin Yazılış Tarihi (s.xvııı), 1.3. Eserin Nüshaları (s. xx). 2.1. YAZAR: (s.xxııı); 2.2.1. DLT’nin Muhtevasına Göre KM’nin Kişiliği (s.xxv); 2.2.1. KM bir bilim adamıdır (s.xxv); 2.2.2. KM Türkçüdür (s.xxvıı); 2.2.3. KM samimi bir Müslümandır (s. xxıx); 2.2.4. KM objektif bir bilim anlayışına sahiptir (s.xxıx); 2.2.5. KM mizahi yönü olan bir şahsiyettir (s.xxx); 2.3. DLT’deki Kayıtlara Göre KM’nin Muhtemel Kimliği (s. xxx); 2.4. Doğu Türkistan’daki Rivayet ve Belgelere Göre Kaşgarlı Mahmud (s. xxxııı).

3. EL YAZMASI (s.xxxvı); 4. *DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÛRK’ÜN YAPISI* (s.xlıı); 5. DLT’DE KULLANILAN İMLA (s. lıx); 6. DLT’YE GÖRE TÜRKÇENİN SESLERİ (s. lıı); 7. DLT ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR (s. lııx); 8. DLT İLE İLGİLİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ (s. lıxx); KAYNAKLAR (s. lıxxvı); EK 1: KİLİSLİ RİFAT BİLGE, BİLDİKLERİM! (DLT’NİN BULUNUŞU VE YAYIMLANMASI) (s. xcıı); EK 2: EL YAZMASININ İÇİNDEKİLER TABLOSU (s. cvı); METİN-İNCELEME-NOTLAR (s. cxvı); DİZİN (s. 535-995).

Görüldüğü gibi Ercilasun ve Akkoyunlu’nun yirmi beş yıl önce başlayıp son beş yılda yoğunlaştırdıkları dikkatli, bilimsel ve sabırlı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan DLT artık bütün çalışmalarda “ana kaynak” olarak gösterilecektir. DLT’nin uzun süreli çalışmaları sırasında ben de Gazi’de yapılan “Türkoloji

Perşembe Seminerleri”ne katılıyordum. Bu seminerler Gazi Türkoloji için bir yüz akı idi. Pek çok üniversite ve kuruluşun yaptığı sempozyum, panel ve konferanstan çok kaliteli ve doyurucu idi. Ayda üç gün konulu, bir gün serbest yapılan bu bilimsel toplantının dinamosu Ercilasun idi. **Tuncer Gülensoy, Leyla Karahan, Yakup Karasoy, Bilgehan Atsız Gökdağ**, Azerbaycanlı **Mehman Musayev** gibi profesörlerden başka 40-50 kadar da araştırma görevlisi, yrd. doç. ve doçent Türkologlar katılıyorlardı. DLT üzerine görüşlerin alındığı bu seminerlerden bazılarında elde ettiği olumlu görüşleri yorumlayarak eserine aktaran Ercilasun’un ortaya koyduğu eserde kusur aramak beyhude.

Haziran ayının son perşembesinde Gazi’ye gittiğim Ahmet B. Ercilasun’un masasının üzerinde ciltli ve renkli gömlekle 25 cm.lik büyük boy bir kitap görünce heyecanlandım. Kitabın üstünde **KÂŞGARLI MAHMUD “DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK” (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)** yazıyordu. Kitabın ortasında Kâşgarlı’nın meşhur haritası, onun altında da **Ahmet B. ERCİLASUN-Ziyat AKKOYUNLU** imzaları vardı. Masasının başında oturan Ercilasun’un keyfine diyecek yoktu. Genellikle güler yüzlü olan, çok zor kızan bir tabiata sahip olan Ercilasun’un böyle gurur ve keyifle karışık yüz hâlini unutmak mümkün değil. 1912 yılında DLT’yi kitapçı Burhan Bey’in sahaf dükkânında gördüğü zaman heyecanlanan ve o zamanlar bir yalı alınabilecek parayı borç olarak bulduktan sonra DLT’nin sahibi olan Ali Emîrî Efendi gibi idi. Kitabı elime aldım, sayfaları çevirdikçe ben de heyecanlanmaya başladım. Ercilasun’u hararetle tebrik ederek yanaklarından öptüm. Elindeki nüsha tek olduğu ve henüz TDK tarafından satışa çıkarılmadığı için o gün üstüne “yatamadım”. Bir hafta sonra Gazi’ye yakın bir lokantada “*DLT’nin Yeniden Doğuşunun Yemeği*” için Bican’ın asistanı sevgili Nuray Tamir aradı. 40 kişiye yakın Gazili bilim adamı ile ben ve TDK’nun eski Başkanı Şükrü Halûk Akalın, Leyla Karahan, Yakup Karasoy, Mehman Musaoğlu, karı koca doçentler Habibe-Feyzi Ersoy, Yavuz Kartallıoğlu ve pek çok genç araştırma görevlisi Türkolog yemekte birlikte idik. O gece çekilen fotoğraflardan 50 kadarı “facebook”ta ilgilienlere gönderildi. Ercilasun kitabımı eline alarak konuştu; ardından Ferhat Tamir ve en son da ben konuştum. (Perşembe seminerlerinde de en son ben konuştuğum için hiç zorlanmadım. Daha sonra da o güzelim ciltli DLT’ye “el koyarak üzerine yattım” ve bu tanıtma-tenkit yazısını yazabildim.)

Ertesi gün 54 yıllık üniversite arkadaşım (kardeşim) Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nu arayarak “*DLT yeniden doğdu*” müjdesini verdim. O da çok memnun oldu, Ercilasun ile rahmetli Akkoyunlu’yu kutladı. “*Ben halk edebiyatçısıyım ama DLT’yi en çok kullananlardan birisi de benim. Her yıl öğrencilerime DLT’yi anlatır, onun Türk dili, halk edebiyatı, etnografyası için önemini belirtirim. DLT ile ilgili on kadar makalem ve bibliyografya denemelerim var. 1966 yılında Behçet Dede adlı bir araştırmacı ÇAĞRI dergisinde (12/105,*

s.16-21) “Kâşgarlı Mahmud Hakkında Bibliyografya” adlı beş sayfalık bir yazı yayımlamıştı. Ben de 1 Mart 1967 yılında, yine ÇAĞRI dergisinde (12/110, s. 16-21) “Bir Bibliyografya Üzerine” adlı ilk makalemi yayımladım. Bu yazımdan sonra ÇAĞRI’da (1967, 1969) iki; **Türk Kültürü Araştırmaları**’nda (1975) iki; **YAĞMUR** dergisinde (1977) bir makalem yayımlandı. Ayrıca (1977, 1988, 1999) yıllarında düzenlenen kongre ve bilgi şöenlerinde bildiriler sundum. Bunların adları benim armağan kitaplarımda var.” diye bana bilgi verdi. Ben de onun verdiği bilgileri buraya aktarıyorum.

Eserin lxxix. sayfasından itibaren “**DLT ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR**” ele alınmış: “7.1. **Metin ve Neşir Tercümelere-Tıpkıbasımlar-Dizinler**” (s.lxx); “7.2. **DLT’deki Kelimelerin Tamamını İçine Alan Çalışmalar**” (s.lxxviii) yer alıyor.

KAYNAKLAR bölümünde pek çok kitap ve makale adına yer verilmiş. Fakat yukarıda adını verdiğim **Behçet Dede** ve **Saim Sakaoglu**’nun çalışmaları yok. Bu arada benim de aşağıdaki DLT ile ilgili makale ve tebliğlerim yer almamış.

1. “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müsterek Kelimeler Üzerine Notlar”, *Türkoloj Dergisi*, C. VI/I (Aralık 1974), s. 235-259.
2. “Kâşgarlı Mahmud’un Eserinin Adı Üzerine”, *II. Millî Türkoloji Kongresi*, 5-9 Şubat 1979, İstanbul. [Bu tebliğde DLT üzerine çalışan Türk ya da yabancı Türkologların yaptıkları 9 farklı transkripsiyon üzerinde durulmuş, doğrusunun “**DİVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK**” olması gerektiği teklif edilmiştir. [Bu tebliğ sonradan *ERCİYES* (VIII/88, Nisan 1985, s. 1 ve *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, C.I, S.2 (1987), s.151-153) te yayımlanmıştır.]
3. “Dîvânü Lugâtî’t-Türk ve Kutadgu Bilig’deki Moğolca Kelimeler Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Necati Akder Armağanı*, XXII/1-2, 1984, s.90-103.
4. “Kâşgarlı Mahmud”, *Erciyes*, IV/46 (Aralık 1986), s. 7-10.
5. “Dîvânü Lugâtî’t-Türk”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.II.
6. “Doğu Anadolu Ağızları ve Dîvânü Lugâtî’t-Türk”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 23-28 Eylül 1988, İstanbul.
7. **TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN [TARİHİ-YAŞAYAN TÜRK DİLLERİ, ANADOLU AĞIZLARI VE ALTAY DİLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMALI] KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ, I (A-K), II (OK), Etimolojik Sözlük Denemesi-** Ankara, 2006, 1204 S., TDK yay. [NOT: Bu sözlükte DLT’te geçen Türkçe kelimelerin hepsi kullanılmıştır.]
8. “Dîvânü Lugâtî’t-Türk’ü Yeniden Okumak”, *II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*, 28-30 Mayıs 2008, Hacettepe Üniversitesi-Ankara.

DLT üzerine yazılmış daha pek çok makale ve sunulmuş tebliğler var. Basıma verdiğim “**Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler: II ve III**” adlı biyografi ve bibliyografya adlı kitabımda **DLT** ile ilgili çok zengin bilgiler var. Genç Türkologlardan çalışkan ve sabırlı birisi artık bir “**DİVÂNÜ**

LUGÂTİ’T-TÜRK BİBLİYOGRAFYASI’nı hazırlayarak Türkolojinin hizmetine sunmalı.

* * *

Bu arada **DLT**’nin **Atalay** ve **Ercilasun** okumaları arasındaki farklılıklardan bazılarını da değinmek istiyorum:

Atalay

açukluk(g) “açıklık”

Y O K

adaşlık “dostluk, arkadaşlık, sadakat”

altun özük

çumalı “karınca”

Y O K

eyle “öyle”

Y O K

ökil “çok”

ökli- “artmak”

öküz “ırmak, dere”

öw, **ef, ev, ew**, üv, üw “ev”

öyez “övez”

Y O K

Y O K

özük

Ercilasun

açuklug “yumuşak huylu”/a**çukluk** “açıklık”

adakka tegürgen “(bir işi) devamlı, sonuna dek götüren”

adaşlık ~ adışlık “arkadaşlık”

altun özök “altın gibi temiz ruhlu kadın”

çümeli “Çiğil lehçesinde karınca” [yazar Necati Cumalı’nın soyadı da çümeli’den gelmedir.]

çüçünek “Ebucehil karpuzu”

öyle “Oğuzcada öyle vakti”

özi **boşu-** “içi boşalmak, ishal olmak”

ükil “Kıpçak lehçesinde çok”

ükli- “(nesne) çoğalmak, büyümek”

ögüz “ırmak, nehir”

ev, ew bark “ev”

üyez “üvez”

öyük “bataklık kumu”

öyük- “(ayak kuma) gömülmek”

özök “kadımlara verilen unvan”

Görüldüğü gibi Atalay ile Ercilasun okumaları arasında oldukça fark bulunmaktadır. k/g, e/ü, ö/ü, ü/ö, u/ü bunlardan en önemlileridir. Kısa bir tanıtma yazısında gösterebildiğimiz örnekler, bu konuda yapılacak karşılaştırmalı bir çalışma ile tam olarak ortaya dökülebilir.

Sonuç: “Dîvânu Lugâti’t-Türk”ün yeniden doğumu Türkoloji için bir devrimdir. Akkoyunlu’ya Tanrı’dan rahmet, Ercilasun’a sağlıklı bir hayat diliyorum.

(16 Temmuz 2014-Ankara)